

SƏBUHİ İBRAHİMOV

NAXÇIVANDA KİTAB VƏ KİTABXANA MƏDƏNİYYƏTİ

Məqalədə Naxçıvan mühitinin min illərlə yaratdığı kitab və kitabxana mədəniyyəti haqqında araşdırmalar aparılmış və onun zəngin tarixi keçmişi barədə məlumatlar əldə edilmişdir. Aparılan tədqiqatlar nəticəsində məlum olmuşdur ki, Naxçıvana dair əlyazma mətnləri Azərbaycanda yaranan kitab və kitabxana mədəniyyətinin əsasını təşkil etmişdir. Azərbaycanın ən qədim əlyazması hesab edilən "Qurani-Kərim" in orta əsrlərdə yazılmış nüsxəsi Azərbaycan Atabəyləri dövlətinin hakimiyyəti illərində Naxçıvanda üzü köçürülmüş qiymətli sənət əsəri buna bariz nümunədir.

Həmçinin elmi araşdırmada "Naxçıvan mühitinin yaratdığı kitab və kitabxana mədəniyyəti" anlayışı qədim insan məskəni olan Naxçıvan mədəniyyət və ədəbiyyat tarixinin tərkib hissələrindən biri kimi qiymətləndirilmişdir.

Açar sözlər: Naxçıvan, kitab, kitabxana, mədəniyyət, tarix, əlyazma, mətn.

Ta qədimdən tədqiqat prosesi üçün "kitab" və "kitabxana" ilə bağlı oxşarlıqlardan əldə edilən kateqoriyalar, insanların "kitab" və "kitabxana" anlayışlarına dair istifadə etdikləri və ya inkişaf etdirdikləri oxşarlıqlar, onların ümumi xüsusiyyətləri və təhlili baxımından bir neçə başlıq altında təsnif edilmişdir. Aşağıdakı bu kateqoriyalar qismən də olsa təhlil olunaraq müvafiq oxşarlıqlarla təqdim edilmiş və sitatlarla dəstəklənərək müəyyənləşdirilmişdir.

İctimai cəmiyyətdə mütəfəkkirlər tərəfindən ta qədimdən bu günə qədər kitabı adlandırmaq üçün "məlumat damcısı", "məlumat dostu", "məlumat dünyası", "məlumat kainatı", "məlumat xəzinəsi", "məlumat qutusu", "məlumat okeanı", "məlumat şaləsi", "məlumat küpu", "məlumat yuvası", "bilik mənbəyi", "bilik evi", "informasiya maşını", "informasiya cəmiyyəti", "informasiya yeri" kimi ifadələr və terminlərdən istifadə etmişlər:

"Kitab həyat kimidir. Çünki kitabın içində həqiqətləri yaşayırıq, doğrunu və yanlışı ayırd edə bilirik".

"Kitab işıq kimidir. Çünki oxusaq bizi işıqlandırır".

"Kitab müəllim kimidir. Çünki onları zəiflətməyimizə baxmayaraq, hələ də bizə istiqamət verir".

"Kitab günəş kimidir. Çünki bizi nurlandırır, məlumatlandırır".

"Kitab ağac kimidir. Çünki kölgəsində bir çox biliyə çatmaq üçün otururuq".

Kitab anlayışı ilə bərabər insanlar kitabxana anlayışını da müxtəlif növdə xarakterizə etməklə "bilgi adası", "bilik sandığı", "məlumat", "məlumat vasitəsi", "məlumat bankı", "məlumat cənnəti", "məlumat yuvası", "məlumat sarayı", "məlumat sinfi", "informasiya cəmiyyəti", "informasiya yeri", "informasiyanın əsas yolu", "informasiya bağçası", "informasiya otağı", "informasiya sahəsi", "komputer", "elm", "binanın təməli" kimi müxtəlif ifadələr və terminlərdən istifadə etmişlər.

"Kitabxana ev kimidir. Çünki girsən içində qızınarsan, girməsən üşüyərsən".

Belə ki, orta əsrlərdən başlayaraq Naxçıvan mühitinin yaratdığı kitab və kitabxana mədəniyyətinə maraq müasir günümüzdə də öz aktuallığını bir daha büruzə vermişdir. Vaxtilə Şərqi kitabxanalarını bəzəyən, zənginləşdirən Naxçıvan alimlərinin əlyazma kitabları zaman-zaman dövlətimizin göstərdiyi diqqət və qayğı nəticəsində alimlərimiz tərəfindən tədqiqata

çəlb edilmiş və onlar üzərində filoloji və tekstoloji araşdırmalar aparılmışdır. Naxçıvana dair əlyazma mətnləri, kitab və kitabxana mədəniyyətinin yaranması, onların yaşamasını zəruri edən dini ocaqlar, məscidlər və xüsusən də mədrəsələrdə dərsliklərin, Azərbaycan, türk, ərəb və fars dillərində bir çox kitablar, toplular, cümlələr, təzkirələr əlyazma kitabları şəklində köçürülüb çoxaldıldığı haqqında məlumat verilmişdir. Həmçinin islami dəyərlərlə bağlı dünyanın bir çox ölkələrinin muzey və kitabxanalarında saxlanılan qiymətli əlyazma əsərləri, xüsusən Azərbaycanın ən qədim əlyazması hesab edilən "Qurani-Kərim" in orta əsrlərdə yazılmış nüsxəsi Azərbaycanın Atabəylər dövləti hakimiyyəti illərində Naxçıvanda üzü köçürülmüş qiymətli sənət əsəri Naxçıvan mühitinin yaratdığı kitab və kitabxana mədəniyyəti abidələrinin zəngin xüsusiyyətlərindən xəbər verir.

"Tariximizin qədimliyini göstərən arxeoloji qazıntılar, əldə edilmiş maddi-mədəni nümunələr, xaraba şəhər və qəsəbələr Azərbaycanın ayrılmaz bir parçası olan Naxçıvanda hələ daş dövründən istifadə edilən duz mədəni və buradan tapılmış daş baltalar, buradakı duz müalicəxanası çox uzaq keçmişimizin mədəni səviyyəsindən xəbər verir. Bütün bunlar Azərbaycan xalqının hələ miladdan əvvəl mədəniyyətə, yazıya, oxuya, sistemli təlim-tərbiyə mədəniyyətinə, müalicə üsullarına sahib olduqlarını təsdiq edir" (3, s. 9).

2018-ci il üçün Naxçıvanın İslam Mədəniyyətinin Paytaxtı seçilməsi münasibətilə keçirilən açılış tədbirində Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisinin Sədri cənab Vasif Talıbov demişdir: "İslam elm, mədəniyyət, sülh və mərhəmət dinidir. Mənavi saflığa və ədalətə çağırışdır. Dünya sivilizasiyasının formalaşmış inkişaf etməsində İslam təhsilinin, elminin və mədəniyyətinin böyük rolu vardır. Bunun sayəsində qədim Naxçıvan şəhərində də zəngin tarixi-mədəni irs formalaşmışdır".

Məhz bu baxımdan da islami dəyərlərdə ilk olaraq "oxu!" (1, s. 597) əmr edilən "Qurani-Kərim" in bəşəriyyətə buyurduğu söz, Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisi Sədrinin 28 avqust 2017-ci il tarixi sərəncamı ilə bir daha aktuallaşmışdır. Belə ki, Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisi Sədrinin gənc nəsilə vətənpərvərliyin, tarixə, milli kökə bağlılığın və dünyagörüşün formalaşdırılmasına xidmət edən "Oxunması zəruri olan kitabların siyahısı" bir daha təsdiq edir ki, Naxçıvan mühitinin yaratdığı kitab və kitabxana mədəniyyəti fəlsəfəsi anlayışı nə qədər dərin və zəngindir. Tövsiyə olunan kitablar arasında haqlı olaraq Naxçıvan mühitinin yetirdiyi görkəmli şəxslər sırasında Azərbaycan xalqının ümummilli lideri Heydər Əliyev, Nəsirəddin Tusi, Hüseyn Cavid, Mirzə Cəlil, Məhəmməd Tağı Sidqi, Məmməd Səid Ordubadi kimi tanınmış simaların əsərləri öz layiqli yerini tapır.

Eyni zamanda ölkə rəhbəri Cənab İlham Əliyevin verdiyi sərəncama əsasən Respublikanın bütün bölgələrində kitabxana sisteminin yenidən elektron formada hazırlanması mühüm əhəmiyyət kəsb etmişdir. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 15 yanvar 2019-cu il tarixli sərəncamında deyilir: "Azərbaycan Respublikası Mədəniyyət Nazirliyinin tabeliyində yeni, müntəzəm və ölkənin bütün ərazisini əhatə edəcək kitabxana sisteminin yaradılması, habelə mədəniyyət və təhsil xidmətləri göstərən qurumların (mədəniyyət mərkəzləri, klublar, musiqi məktəbləri, rəsm qalereyaları və s.) fəaliyyətində səmərəliliyin artırılması məqsədilə təkliflər hazırlanması üçün aşağıdakı tərkibdə Komissiya yaradılsın". Bu sərəncam ölkəmizdə kitab və kitabxana mədəniyyətinə verilən ən yüksək dəyərin aşkar nümunəsidir.

"Naxçıvan mühitinin yaratdığı kitab və kitabxana mədəniyyəti" anlayışı Naxçıvan mədəniyyət və ədəbiyyat tarixinin tərkib hissələrindən biridir. Dünyanın ən qədim xalqlarından biri olan Azərbaycan və onun ayrılmaz tərkib hissəsi olan Naxçıvan ictimaiyyətinin özünəməxsus çox qədim və zəngin bir mədəniyyəti olmuşdur. Bu mədəniyyət tariximizin çox

erkən dövrlərində yaranmış, tədricən inkişaf edib təkmilləşmiş, dünya mədəniyyətinin nailiyyətlərindən istifadə edərək zənginləşmişdir. Naxçıvan mədəniyyəti dünyanın sivil xalqlarının mədəniyyətindən bəhrələndiyi kimi, yeri gəldikcə Naxçıvan əhalisinin mədəniyyətindən dünya xalqları da bəhrələnmişlər. Məhz buna görədir ki, xalqımızın mədəniyyəti milli olmaqla həm də ümumbəşəri əhəmiyyətə malikdir. Ümumiyyətlə Azərbaycan mədəniyyətinin mühüm tərkib hissələrindən biri kitab və kitabxana mədəniyyətidir.

Yazının meydana gəlməsi, əlifbanın yaranması, kitabın təşəkkülü və inkişafı, kitabxanaların yaranması xalqımızın mədəniyyət tarixinin inkişafında və formalaşmasında xüsusi yer tutur. Azərbaycan xalqının qədim tarixini vəərəqləyərkən belə bir tarixi həqiqət ortaya çıxır ki, bu xalq hələ tarixin erkən çağlarından başlayaraq təhsilə, elmə, kitab və kitabxanalara çox böyük dəyər vermiş, onu qoruyub saxlamış, elm və mədəniyyətin inkişafı üçün əlindən gələni etmişdir. Dünya sivilizasiyasının başlanğıcı olan Şumerlərlə qonşu olmaq, onlarla mədəni əlaqələr yaratmaq erkən qədim Azərbaycan dövlətlərində elmin, mədəniyyətin inkişafına olduqca böyük müsbət təsir etmiş, yazı, kitab və kitabçılıq işinin əsası qoyulmuş, xalqımıza məxsus kitablar və kitabxanalar meydana gəlmişdir. Məhz buna görədir ki, Azərbaycanın ən qədim insan məskəni olan Naxçıvan çox qədim və qiymətli kitabları, zəngin kitabxanaları olan bir ölkə kimi tarixdə silinməz izlər qoymuşdur. Bu izlər bizi çox qədimlərə aparmaqla yanaşı eyni zamanda, Naxçıvan mühitinin yaratdığı kitab və kitabxana mədəniyyəti dünya şöhrətindən soraq verir. Xalqımızın yaratmış olduğu, bəşəri kitab xəzinəsinin bəzəyi olan "Avesta", "Kitabi-Dədə Qorqud" və s. kitablar göz önünə gəlir. Belə ümumbəşəri əhəmiyyətə malik kitabları yaratmış xalqın ölməzliyi və müdrikliyi insanı valeh edir. Orta əsrlərdə də Naxçıvan mühitinin yaratdığı kitab mədəniyyəti böyük nailiyyətlər əldə etmişdir. Xalqımız bəşəriyyətə Nizami Gəncəvi, İmadəddin Nəsimi, Qətran Təbrizi, Əsədi Tusi, Nəsirəddin Tusi, Əkmələddin Naxçıvani, Hinduşah Naxçıvani, Nemətullah Naxçıvani kimi yüzlərlə böyük mütəfəkkir şairlər bəxş etmişdir ki, onların əsərləri bəşər mədəniyyətinin inciləri sırasına daxil edilmiş və bir neçə yüzilliklərdə ki, bəşəriyyətə xidmət edir. "Nemətullah Naxçıvaninin ölməz əsərləri, elmi fəaliyyəti və fəlsəfi fikirləri doğma Naxçıvanımızın bu günü və gələcəyi üçün böyük əhəmiyyət kəsb edir. Məkan və zaman baxımından yazan tanınmış tədqiqatçı alimlərin verdiyi əsas mənbələrin axarını B.N.Naxçıvanidən bəhs edərkən onu "möhtəşəm üslub gözəlliyinə sahib təfsir alimi" və "rəbbani elmlərdə mütəbahhir bir mütəsəvvüf" kimi tanıdırlar" (4, s. 11).

Xalqımızın yaratmış olduğu bu qiymətli tarixi, ədəbi-bədii, elmi, fəlsəfi yadigarların, milli sərvətimiz olan kitabların toplanıb saxlanılmasında, nəsilədənəslə çatdırılmasında kitabxanalarımız əvəzsiz rol oynamışdır. Gil lövhələrindən ibarət olan kitabları, papirus kitabları, perqament kitabları və nəhayət, kağız üzərində yazılmış kitabları öz fondunda toplayıb saxlayan kitabxanalarımız böyük tarixi yol keçmiş zəmanəmizə qədər gəlib çıxmışlar.

Dünya kitab və kitabxana tarixindən məlum olduğu kimi, insan yaradıcılığının daşığı-cıları yazı materiallarından asılı olaraq öz formasını dəyişməyə məcbur olmuşdur. Bizim eradan 4 min il əvvəl piramidalar ölkəsi olan Mısırdə yazının kəşfi dünya sivilizasiyasının, dünya mədəniyyətinin inkişafı tarixində böyük inqilabi hadisə kimi qarşılandı. Yazının kəşfi insan zehninə, düşüncəsinə, yaddaşının əbədiləşdirilməsi, mənəvi sərvətlərin qorunub saxlanması, nəsilədən-nəslə çatdırılması, dünya elminin tərəqqisi üçün əvəzsiz bir vasitəyə çevrildi. Qədim insanlar yazını kəşf etdikdən, yazmaq texnikasına yiyələndikdən sonra nəyin üzərində və necə yazmaq haqqında da düşünməyə başlamış və əsrlər keçdikcə yeni-yeni yazı materialları kəşf etmiş, tarixi təkmilləşmə prosesində bu mühüm işi tədricən inkişaf etdirməyə

müvəffəq olmuşlar. "Xatırlayaq ki, insanın təşəkkülündən yazının meydana gəlməsinə qədər 3 milyon il keçmişdir. Yazıdan çapa keçmək 5 min il müddətində olmuşdur. 500 il ərzində səsli yazı və televizor yaranmışdır. Bu mərhələdən kompüter səviyyəsinə kücmək üçün cəmi 40 il kifayət etmişdir. Beləliklə, XX əsr ərzində bəşəriyyətin əvvəlki tarixində olduğundan çox elmi kəşflər edilmiş və daha çox texniki qurğular yaradılmışdır" (5, s. 399-400).

"Naxçıvanda uçuq evin divarı içindən çıxarılmış perqament yazı qalıqlarının mənşəyi hələ də dəqiqləşdirilməmişdir. Naxçıvanda tapılan bu nadir əlyazma nümunəsinin ayrı-ayrı vəərəqləri AMEA M.Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunda saxlanılır" (2, s. 38). Bu cür qiymətli perqament yazıların tapılması ilə yenə də Naxçıvan ərazisində kitabxanaların təşkili çox qədim zamanlara gedib çıxdığından ilk kitabxananın nə vaxt və harada yaranması haqqında məlumat vermək çəlidir. Naxçıvan ərazisində orta əsrlərdə hökmdarların saraylarında, dini tədris müəssisələrində zəngin kitabxanaların yaranması və fəaliyyəti haqqında, həmçinin görkəmli alimlərin şəxsi kitabxanaları haqqında qiymətli faktlar vardır. Bu kitabxanaların tarixinin tədqiq edilib öyrənilməsi mədəniyyətimizin daha da zənginləşməsinə səbəb olan amillərdəndir. Məhz buna görədir ki, milli mədəniyyətimizin ayrılmaz tərkib hissəsi olan kitabxana tarixinin tədqiq edilib öyrənilməsi mədəniyyət və kitabxana tarixçilərimizin qarşısında duran mühüm vəzifələrdəndir. Kitabxana tarixi mədəniyyət tarixinin ayrılmaz tərkib hissəsi olduğu kimi kitabxanaşünaslığın da strukturuna daxildir. Ona görə də kitabxana tarixi həm mədəniyyət tarixçiləri tərəfindən ümumi planda, həm də kitabxana tarixçiləri tərəfindən xüsusi, daha geniş həcmdə tədqiq edilib öyrənilir. Bu gün böyük məmnuniyyətlə xalqımızın tarixinə və mədəniyyət tarixinə dair qiymətli əsərlər yazmış, xalqımızın tarixini yaratmış bu unudulmaz insanlara, elm və mədəniyyət xadimlərinə öz dərin minnətdarlığımızı bildirməliyik. Həmçinin bu araşdırmaları apararkən əsərlərdən geniş surətdə bəhrələndiyim görkəmli alimlərimizdən akademik Z.Bünyadov, akad. İ.Həbibbəyli, AMEA-nın müxbir üzvü, prof. Ə.Mirəhmədov, akademik N.Vəlixanlı, akad. T.Kərimli, akad. M.Nağısoylu, AMEA-nın müxbir üzvü, prof. H.Səfərlı, prof. S.M. Onullahi, prof. Y.Yusifov, prof. C.Zeynalov, prof. A.Allahverdiyev, prof. K.Şərifli, prof. M.Adilov, prof. S.İbrahimov, prof. A.Xələfov və başqalarına öz minnətdarlığımı bildirir və dünyasını dəyişənlərə isə Allahdan rəhmət diləyirik.

Həqiqətən yaşadığımız dünyada hər hansı bir mütəllimə ehtiyacımız olduğu kimi yeri gələndə kitaba da möhtac oluruq. Çünki kitab həyat kimidir, kitabın içində isə həqiqətləri yaşayırıq, doğrunu və çatışmamazlığı ayırd edə bilirik. Şəxsi kitabxana üçün kitab seçilməsinə böyük əhəmiyyət verən V.Q.Belinski dostu A.Q.İvanova yazırdı ki: "Öz kitabxanayı ancaq çoxlu kitab sahibi olmaq üçün deyil, əqlini maarifləndirmək, ürəyini gözəlləşdirmək, ruhunu böyük dahilərin yaradıcı əsərləri ilə yüksəltmək üçün çoxaltmalısın" (6, s. 284).

Məntiqi araşdırmalardan belə hasil olur ki, Naxçıvanda kitab və kitabxana mədəniyyətinin yaranması anlayışı Naxçıvan ədəbi mühitinin yaranması tarixinin tərkib hissələrindən biri olmuş, dünyanın ən qədim xalqlarından biri olan Azərbaycan və onun tərkib hissəsi hesab edilən Naxçıvan ictimai mühitinin özünəməxsus qədim və zəngin bir mədəniyyəti olmuşdur.

ƏDƏBİYYAT

1. "Qurani-Kərim" (tərc. Bünyadov Z., Məmmədəliyev V.) Bakı: Elm, 1992, 714 s.
2. Adilov M.İ. Azərbaycan paleoqrafiyası. Bakı: Elm, 2010, 224 s.
3. Hüseyinzadə R.L. Erkən orta əsrlər dövründə Azərbaycanda məktəb və pedaqoji fikir. Bakı: MBM, 2005, 256 s.

4. İbrahimov S.M. Nemətullah Naxçıvani: XV əsrin görkəmli təsəvvüf və təfsir alimi. Naxçıvan: Əcəmi, 2018, 104 s.
5. İmanov H.R. Fəlsəfə, (mühazirə kursu) Bakı: Turan evi, 2005, 420 s.
6. Xələfov A.A. Azərbaycanca kitabxana işinin tarixi: Dərslük. 2 hissədə. I hissə. Bakı: Bakı Universiteti Nəşriyyatı, 2004, 328 s.

AMEA Naxçıvan Bölməsi
E-mail: s.ibrahimov71@mail.ru

Səbuhi İbrahimov

BOOK AND LIBRARY CULTURE IN NAKHCHIVAN

The article examines the book and library culture created by Nakhchivan in the millennium and have been received information on its rich history. As a result of the investigations it became clear that the manuscript texts on Nakhchivan form the basis of the book and library culture in Azerbaijan. The medieval version of the Quran, considered to be the oldest manuscript in Azerbaijan, is a vivid example of this valuable artistic work depicted in Nakhchivan in the years of the Atabeyler state of Azerbaijan.

The concept of “book and library culture created by the Nakhchivan environment” was also considered as an integral part of Nakhchivan’s culture and literature history, an ancient human settlement.

Keywords: *Nakhchivan, book, library, culture, history, manuscript, text.*

Сəбухи Ибрагимов

КНИЖНАЯ И БИБЛИОТЕЧНАЯ КУЛЬТУРА В НАХЧЫВАНЕ

В статье рассматривается литературно-библиотечная культура, созданная Нахчываном в тысячелетии, и получена информация о ее богатой истории. В результате исследований выяснилось, что рукописные тексты о Нахчыване составляют основу книжной и библиотечной культуры в Азербайджане. Средневековая версия Корана, которая считается самой древней рукописью в Азербайджане, является ярким примером этого ценного художественного произведения, изображенного в Нахчыване в годы государства Атабейлер в Азербайджане.

Понятие «книжная и библиотечная культура, созданная нахчыванской средой» также рассматривается как неотъемлемая часть истории и литературы Нахчывана, древнего человеческого поселения.

Ключевые слова: *Нахчыван, книга, библиотека, культура, история, рукопись, текст.*

(AMEA-nın müxbir üzvü Fəxrəddin Səfərli tərəfindən təqdim edilmişdir)

Daxilolma tarixi: **İlkin variant 12.06.2019**
Son variant 11.09.2019